

razumsko. S tem pisatelj sicer ni izpolnil pričakovanja, kot ga daje v začetku te obširne trilogije, je pa spet razgrnil predse edinstveno podobo prekmurskega človeka, nedejavnega, pasivnega, fatalistično vdanega v svojo nemoč, na drugi strani pa stalno verujočega v boljše in pravičnejše življenje. In tako Prša bolj sodi v vrsto tistih preprostih Prekmurcev, kot jih v romanu predstavljajo Korenova družina z Mankico ali Prševi ožji sorodniki, kot pa v vrsto revolucionarjev, ki so sposobni spreminjati družbene odnose.

Kranjčev Rdeči gardist je na splošno preveč razvlečen tekst, premalo domišljen, preveč hlastavo pisan. Tudi jezik je ponekod površen. Daje pa celovito podobo prekmurskih dogodkov ob koncu prve svetovne vojne in v tem je njegova največja vrednost.

Jože Šiferer

BORIS PAHOR, NEKROPOLA. Pahorjeva *Nekropola** je potopis, bolje, odlomek s potovanja po zahodnem delu Evrope. Pisatelj se je nedeljskega popoldneva ustavil v Vogezih in obiskal nekdanje taborišče Natzweiler-Struthof, ki zdaj z nekaterimi preostalimi relikvijami rabi sodobnemu turizmu, skupaj z veličastnim spomenikom *Nécropole nationale du Struthof*. Zunanji popis kraja in predmetnosti v njem bi še zdaleč ne zadoščal ne njemu, ki je bil na smrt obsojeni taboriščnik v črni reki zla, ne tistim, ki to niso bili, zakaj molk razpadajočih relikvij skrbno varuje krematorijsko preteklost, ki vanjo tujci ne bodo nikoli prodrli. Zanja ve le, kdor jo je preživel. Zato avtorja navdaja občutek ljubosumja, ko procesije turistov skrunijo njegov svet, »prepad zavrženosti, s katero je bila kaznovana (naša) vera v človekov ponos in v prostost njegovega osebnega odločanja«. Hkrati pa se mu utrne misel, da vsa ta romanja vendarle niso tako brezsmiselna. Morda turisti prav v teh trenutkih, ko stoje ob pepelu človeških sobitij in pred vrati krematorijske peči, vsaj skušajo doumeti strahotno usodo taboriščnikov. Ob ti misli se Pahor odpre in želi pripetiti svoj delež spoznavanju črne zgodovine 20. stoletja.

V trenutku, ko Pahor zapušča zunanji prostor, kakršen se kaže nadašnjemu turistu, njegov potopis preneha biti potopis v vsakdanjem pomenu besede. Njegovo potovanje se premakne v notranji svet, v spominsko plast, ki se prebujajo ob pogledu na znani svet preteklosti in groze. Poslej je Nekropola predvsem pričevanje o krematorijskem svetu, vendar ne pričevanje v linearnem smislu, kajti glavno vlogo zdaj prevzame navzkrižje asociacij in je zato preteklost predstavljena brez obveznega, navzven urejenega toka. Pisatelj se prepušča notranji dinamiki, ki zadobi v prostorski neomejenosti in v razbiti časovni retrospektivi naravo črne sile in nosi bravca s seboj. Razumljivo, Pahor si je s to knjigo postavil odgovorno nalogo, da prvič v strnjeni in dovolj razsežni obliki naslika svoj taboriščni svet. Moderna pripoved v načinu notranjega monologa mu je omogočala, da je v očitni zunanji okvir taborišča Natzweiler-Struthof vpletel tudi vsa tista doživetja in podzavestne reflekse, ki so povezani z drugimi njegovimi taborišči (Dachau, Dora, Harzungen, Bergen Belsen), deloma pa sega celo izven lastnega doživljajskega sveta s povzemanjem nekaterih znanih resnic krematorijske zgodovine, saj mirno priznava, da mu je bilo marsikaj celo v lastnem taborišču neznano in je mnoge resnice odkril šele ob ponovnem obisku. Hkratna prisotnost širšega kompleksa stopnjuje dinamični

* Boris Pahor, *Nekropola*. Založba Obzorja 1967.

tok nepretrganega pripovedovanja, svoje pa dodaja še slutenjska bližina zavezniških sil, preletavanje zavezniških letal, umik iz Natzweilerja in še vrsta dogodkov, ki je razpeta v dramatično obdobje 44–45, ko je tekma s časom pomenila življenje.

Bistveni stvariteljski napor knjige je v izdelanih detajlih taboriščnika skupaj z njegovim fizičnim usihanjem. Ker gre za avtorjev monolog, je opisal predvsem lastno možnost in nemožnost skozi popravek taboriškega bolničarja, kar se mu kljub golemu brezupu vendarle oživlja v nenehen up, zakaj v tem opravilu je bila skrita vztrajna sila življenja sredi smrti: »Tako sem čepel ob izsušeni glavi in bil ujet pred podobo rumenih rezin kruha, medtem ko je zavest nemoči v meni stopnjevala brezploden upor in nesmiselno prizadetost, ki sta še poglobljala zavest nemoči. Saj, ker ničeva je bila misel, da bi mu mogoče pomagal, da bi ga mogoče rešil, ko bi bil vedel, da leži na dnu enega izmed voz, mimo katerih sem tolikokrat šel, ko smo obvezovali flegmone, pa ko smo rajnke nosili v vozove ob lokomotivi. Nič bi mu ne imel dati, a ležal bi vsaj v mirnem kotu kakor Janošev mali; odbil bi konico ampuli traubenzuckra in mu zлил sladko tekočino med ustnice. In ves iz sebe zavoljo te zapravljenosti sem tedaj tekel po brizgalko in velike ampule, kakor da bi mogla pristna gorečnost, združena z obrednimi predmeti, priklicati čas nazaj. Da, človek zares upa, da se mu bo posrečilo, upa, da bosta zmagali dobrota in naivnost, obenem pa se nekako mora podvreči potrebi, da poteši nagon po reševanju, ta nedolžni, lepi nagon, ki marsikdaj preživi puberteto in jo s trdoživostjo podaljša v nedogled.«

Resda smo nekatere izmed odlomkov brali že poprej, a tu spričo širšega prostora dobijo globljo dimenzijo. Usodna povezanost avtorja z drugimi osebami, recimo André, Leif, Janoš, Ivo, Mladen, Zora, ustvarja prepričljivo vsakdanjo misteriozno čistino znotraj bodoče žice. Iz dolge verige drobnosti se oživlja ozračje pogina, ki ga je razodeval sleherni predmet in pojav okrog zebastih postav, prav tako pa se skozi ozko špranjo krade človekov upor zoper ponižanje, smrt in pepel, odseva tovariški svet sobivanja z najrazličnejšimi odenki omrtvičenih nagibov, samoohranitvenih kretenj in dejanj do izravnanosti toposti izsušenih celic. Še zdaj, po dvajsetih letih, se pisatelj obtožuje zaradi enega samega kosa kruha, ki mu ga je navrgla nepotešena kadilska strast sojetnika, si še danes dela očitke, češ da se ni zadosti zavzel za tovariša, ki je bil zaznamovan za vedno. Taki akcenti dokazujejo, kako se Pahorjeva temeljna misel vrača k tistim neposrednim človeškim odnosom, do katerih se je dokopal ob krematoriju.

Zato je v Nekropoli pomemben tudi tisti miselni del, ki izhaja iz soočenja krematorijske etike z načeli in prakso povojnega življenja. Pahor pogosto zahaja v načelna razmišljanja o smislu krematorijskega zgorevanja. Ko zdaj med obiskom stoji sredi taborišča Natzweiler ob malem pokopališču z napisom *Honneur et patrie* in *Ossa humiliata*, vznemirjen pristavlja: »Ampak to, kar me zdaj navdaja z občutkom poraženosti, ni sveta skrivnost teh paštnov, ampak molk, v katerega previdni in vztrajni načrtovalci ovijajo ta ossa humiliata. Tisti, ki so se v trenutku skrajne nevarnosti zaprilegli, da bodo dodobra razkužili Evropo, so se potem posvetili drugim, manj plemenitim interesom, za dosego katerih jim je bila denacifikacija napoti. Tako je izšla Evropa iz prve povojne dobe, v kateri bi bila lahko doživela svoje očiščenje, kot invalidka, kateri so dali umetne steklene oči, da ne bi s praznimi očnicami

strašila dobrih državljanov, obenem pa so se poigrali z njo in jo nesramno oskrunili.«

Tako se v njem peha občutek nesmiselnosti tostran taboriščne ograje. Ali pa še več; čuti celo svojo krivdo, ker preživeli taboriščniki niso uveljavili svojega človeškega spoznanja: »Morali bi spregovoriti ne samo zavoljo upeljenih tovarišev in zavoljo svoje časti, ampak še bolj zato, da bi ljudem priklicali v zavest vrednost žrtvovanja, ki spada, še bolj kakor žrtvovanje na bojišču, v sklad človeškega bogastva.«

To misel je zapisal ob velikem spomeniku Nécropole nationale du Struthof, kjer je vsak francoski človek, ki je postal pepel v nemškem krematorijskem svetu, dobil svoj beli križ, in še dodaja: »A bolj kakor trezno občudovanje zrelosti in pietetskega ponosa velikega naroda živo čutim, da se mi spet prebujajo upor proti načinu, kako smo še nedavno pri nas zapostavljali tiste, ki so se vrnili iz teh uničevalnih kolonij, še bolj pa tiste, ki te sreče niso imeli... Zakaj gloriola čistega junaštva je za tiste, ki so padli s puško v roki ali leže za strojnico, medtem ko je za tiste, ki jih je izvotlila lakota, samo nanagroma izgovorjen spomin, drugače pa molk?«

Se največjo odgovornost pa čuti pred mladimi rodovi. Njim je njegov svet hudo odmaknjen, zato ob sklepu knjige pravi: »Ne vem, kako naj postavim prednje ponižane kosti in ponižani pepel. Brez moči sem in ne morem si misliti, kako bodo mogle moje prikazni najti prave besede, da bi se spovedale pred otroškimi zborom, ki zdaj raja sredi šotorov, pa pred dekletcem, ki je včeraj zakrožila okoli žice, kakor da jo je zanesel neviden vrtiljak.«

Ves ta miselni del se nanaša neposredno na pisateljevo odzivnost načelom, ki se uveljavljajo mimo velike izkušnje in se zadovoljujejo s površinsko navideznostjo, pa čeprav so brezimne množice kdove kje vse spet in spet prepuščene podobni usodi. Od tod Pahorjeva upravičenost, da nam postavlja taka stroga etična vprašanja.

Če Nekropolo primerjamo z dosedanjim Pahorjevim delom, lahko ugotovimo nekatere konstante, ki vztrajno gradijo pripovedno osnovo tega tržaškega pisatelja, a najočitnejša je avtobiografija. Bolj kot doslej in z globljo izpovedno prenikavostjo nam je spet predstavil del svojega življenja, to pot svoj življenjski inferno, brodolom svoje človeške biti. Zapis naj bi bil zaradi pričevanja kar najbolj avtentičen in glede na snov tudi izrazno pomaknjen na taboriška tla: »Tedadaj pa sem bil že v revierju. V bloku številka petnajst, ki je bil scheisserei blok. Blok za sračko. Kar je bila potem moja soba v Harzungen v malem, je bil poprej ta blok v velikem. Dvesto bolnikov v sobi. In ker je bilo sob četrto, je bil blok gostonaseljen lazaret driskavih teles. Lazaret s kužnim zrakom, ki ga zastonj izpihavaš iz nosnic. Takó se ga počasi vsa tvoja tkiva nasrkajo in ti se potem giblješ v ozračju, ki si skoro spojen z njim.«

Nepretrgana pripoved osrednjega dela Nekropole, posredovanje spominske plasti, je s svoje strani odprlo tok tržaške govornice, ki se pri Pahorju prelije v bogato besedno vez z dinamičnim ritmom, tu še posebej zaradi pripovedi v prvi osebi. Morda včasih sploh preveč začutimo samo slog, ker nas opozarjajo nanj mnoge nevsakdanje sintaktične zveze in zaporedja. Ne rečem, da se Pahor ni podrejal snovi, saj zna doseči tudi brezdušno prozaičnost tistih dni, vendar je avtorja močno bremenila različna prostorska in časovna razdalja, ki jo je vsebinsko izravnaval z neprestanim vrivanjem sedanosti v preteklost,

vendar je kompozicijsko sem in tja le premalo zlita. Seveda, Pahor je tu prvič opustil svojo dosedanjo pripovedno obliko, vendar ne dosledno. Sicer pa moramo upoštevati, da je šlo avtorju v prvi vrsti za pričevanje, pa so formalni vidiki lahko drugotne narave. Priznati je namreč treba, da je svojo moralno nalogo, svoj dolg do tovarišev, ki jim s knjigo postavlja spomenik, izpolnil z vso pietetjo.

Francè Pibernik

MARJAN KOLAR: IŠČI POLDAN. Najnovejši prozni tekst Marjana Kolarja* bi lahko, če ga primerjamo z njegovimi prejšnjimi deli, imeli za precej dokončen pisateljski obračun z okoljem, ki v njem pisatelj živi in ki je bilo že v njegovih prejšnjih (zvečine krajših) pripovednih delih zmerom znova osrednji predmet njegovega pisanja. To okolje je provincialno mesto z vsemi svojimi provincialnimi lastnostmi in navadami, mesto, ki se v njem duhovne vrednote precéj zapostavljajo v primeri z materialnimi, zaradi tega pa se v njem še toliko močneje kažejo nekatere moralne in človeške deformacije, lastne našemu času. V romanu Išči poldan je tak kraj Gren s celim spletom takih in podobnih pojavov in ljudi, ki zaradi pomanjkanja osebne moči ali pa zaradi malih razmer niso znali prerasti provincialnih okvirov, kakršne jim določa prostor, ki v njem živijo, pa zaradi tega životarijo iz dneva v dan, brez kakršnegakoli večjega življenjskega smotra ter se oklepajo tistega, kar pač imajo. To izrazito provincialno srenjo, obremenjeno z nekaterimi tipičnimi lastnostmi našega družbenega razvoja, ki pa še zdaleč niso pozitivne ter idejno in človeško pomembne, nam kaže Kolar skoz opazovanja dveh protagonistov, intelektualcev: predmetnega učitelja Andreja Žagarja in profesorja Mata Brajnika. Oba po svojih zmožnostih in lastnostih zdaleč prekašata grensko intelektualno in malone malomeščansko povprečnost, oba se ne moreta in ne moreta do kraja živeti v sredini, ki jima je prav zaradi te povprečnosti in mediokritetnosti tuja in ne moreta najti prav nobenega bolj živega stika z njo, razen golih formalnih kontaktov. Pri tem pa sta oba junaka obremenjena še z lastnimi moralnimi dilemami, oba iščeta svojo pravo podobo, svoj pravi moralni profil, oba sta v tistem obdobju, ko sta človeško dozorela in skušata pravilno ovrednotiti vso svojo preteklost ter v nji poiskati tiste osnove, na katerih bi lahko gradila svoje prihodnje življenje, svoje prihodnje dejanje in nehanje. Prav po ti preteklosti pa sta si popolnoma različna: Žagar je bil že vse od gimnazijskih let naprej goreč aktivist in politični delavec, človek, ki se je z idealistično vero v boljšo prihodnost vrgel v samo sredino političnega delovanja in tako postal član grenskega partijskega komiteja in močna politična osebnost v Grenu. Tuberkuloza, ki si jo je precéj časa moral zdraviti v okrevališču, je to njegovo dejavnost prekinila, v tem času pa je Žagar vnovič pretehtal svoje ravnanje in odkril tudi njegovo drugo plat, saj se mu je naenkrat pokazalo v novi luči, kot kompenzacija vseh mogočih psihičnih kompleksov, ki jih je nosil v sebi že od svoje mladosti naprej. In tako pride v njem do pomembnega preobrata, do nekakšne življenjske resignacije, ki jo ponovni prihod v Gren samo še potrdi, saj so vmes na vse njegovo delo čisto pozabili in na komiteju nimajo zanj nobene druge naloge, kakor da ga poprosijo, če bi jim lahko jezikovno popravljaj njihove referate in govore. Brajnikova pozicija je neko-

* Marjan Kolar: Išči poldan. Založba Obzorja 1967.